

УДК 371 [37.091.4Сух]
DOI: 10.37026/2520-6427-2022-110-2-96-100

Галина БІЛАВИЧ,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки початкової освіти
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна
ORCID: 0000-0002-1555-0932
e-mail: ifosuhcvas@gmail.com

Наталія САЛИГА,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки
та освітнього менеджменту
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна
ORCID: 0000-0003-0541-4424
e-mail: Natalii58@ukr.net

Марія КОПЧУК-КАШЕЦЬКА,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки початкової освіти
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна
ORCID: 0000-0003-1671-3710
e-mail: maria270775

КОНЦЕПЦІЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ВИМІРІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО КРІЗЬ ПОГЛЯД СЬОГОДЕННЯ

***Анотація.** У статті проаналізовано концепцію духовно-морального виховання особистості у творчій спадщині видатного педагога ХХ сторіччя Василя Сухомлинського з позицій сьогодення. Зазначено, що центральне місце в ній посідає ідея всебічно розвиненої особистості, а в її основі – моральне виховання, що ґрунтується на турботі / піклуванні людини про людину, відповідальності людини за людину. Зроблено висновок, що літературна творчість В. Сухомлинського (понад 1500 казок та оповідань) є важливим складником його великої педагогічної спадщини, яка становить 48 книг, 500 наукових статей. Для нашого дослідження важливими є «Духовний світ школяра», «Моральний ідеал молодого покоління», «Сто порад учителям», «Праця і моральне виховання», «Батьківська педагогіка», «Листи до сина», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Книга про любов», «Як ми виховали мужнє покоління», «Павлиська середня школа», «Серце віддаю дітям» (побачила світ 1969 р., видана 32 світовими мовами, має 55 видань) та ін. Літературні твори для дітей В. Сухомлинського (його мініоповідання, казки) є важливим чинником духовно-морального*

виховання, позаяк дають відповідь на будь-яке запитання, що стосується виховання високо духовної особистості. Проаналізовано 90 казок та оповідань педагога-письменника, які можна використовувати в навчальному процесі закладів освіти, у виховному процесі, а також у роботі з педагогами, батьками. Наведено приклади окремих творів В. Сухомлинського, у яких яскраво виражена духовно-моральна проблематика. Проаналізовано методіку залучення дітей до реальних справ, яку практикував Павлиський директор із учнями. Схарактеризовано такий аспект духовно-морального виховання дітей у концепції В. Сухомлинського, як питання соціалізації особистості, виховання громадянських цінностей, патріотизму тощо. Чимало ідей Великого Гуманіста ХХ сторіччя за умов критичного аналізу та творчого використання є актуальними в новій українській школі, особливо на сучасному етапі, коли український народ бореться з російським окупантом.

***Ключові слова:** духовно-моральне виховання, наукові та літературні праці Василя Сухомлинського, духовні цінності, казки, турбота про людину.*

Halyna BILAVYCH,

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of
Department of Pedagogy of Primary Education,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine*

ORCID: 0000-0002-1555-0932

e-mail: ifosuhcvas@gmail.com

Natalia SALUGA,

*Doctor of Pedagogical Sciences of
Department of Pedagogy of Primary Education,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine*

ORCID: 0000-0003-0541-4424

e-mail: Natalii58@ukr.net

Maria KOPCHUK-KASHETSKA,

*candidate of pedagogical sciences, associate professor,
Department of Pedagogy of Primary Education,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine*

ORCID: 0000-0003-1671-3710

e-mail: maria270775

THE CONCEPT OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF PERSONALITY IN THE DIMENSION OF VASYL SUKHOMLYNSKY'S CREATIVE HERITAGE THROUGH THE STANDPOINT OF TODAY

Abstract. *The article analyzes the concept of spiritual and moral education of personality in the creative heritage of an outstanding teacher of the XX century – Vasyl Sukhomlynsky - from the standpoint of today. It is noted that the central place it is based on is the idea of a comprehensively developed personality, and at its core – the moral education based on the care / concern of a man for others, human responsibility for a man's life. It is concluded that the literary work of V. Sukhomlynsky (over 1500 fairy tales and stories) is an important component of his great pedagogical heritage, which consists of 48 books, 500 scientific articles. For our research the most essential works are «Spiritual world of the student», «Moral ideal of young generation», «One hundred tips for teachers», «Work and moral education», «Parental pedagogy», «Letters to the son», «Problems of education comprehensively developed personality», «A book about love», «How we raised a brave generation», «Pavlyshska High School», «I give my heart to children» (since 1969 have been published in 32 languages, has 55 editions) and others. Literary works for children by V. Sukhomlynsky (his mini-stories, fairy tales) are important for spiritual and moral education, as they answer any questions concerning the education of a highly spiritual personality. 90 fairy tales and stories of a teacher-writer that are possible are analyzed to use in the educational process of educational institutions, in the educational process, and also in work with teachers, parents. Examples of individual works by V. Sukhomlynsky that clearly express spiritual and moral issues, are presented. The method of involving children in real affairs, which he practiced, is analyzed*

by the Pavlysh director with students. Such an aspect of spiritual moral education of children in the concept of V. Sukhomlynsky as a question of socialization of personality, education of civic values, patriotism etc., is characterized. Many ideas of the Great Humanist of the twentieth century under conditions of critical analysis and creative use are relevant in the new Ukrainian school, especially at the present stage, when the Ukrainian people are struggling with the Russian occupation.

Key words: *spiritual and moral education, scientific and literary works by Vasyl Sukhomlynsky, spiritual values, fairy tales, care for people.*

Постановка проблеми. Сьогодні педагогічна спадщина Василя Сухомлинського особливо актуальна насамперед через те, що концепція морального виховання видатного педагога є антропоцентричною, спрямованою на гуманізм, такою, що виховує самоповагу особистості. Великий Гуманіст ХХ сторіччя може стати нашою дороговказною зіркою в любові до дітей, до педагогічної праці, до своєї Батьківщини. Його авторська педагогіка виникла не на порожньому місці, директор-новатор, він водночас продовжував найкращі гуманістичні традиції в педагогіці, які витокми сягають ще батька педагогіки Я. А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Р. Штайнера, Я. Корчака та ін. За умов російської агресії, що триває з 24 лютого 2022 року, українським освітянам треба усвідомити: якщо хочемо жити в суспільстві, де «якщо радість на всіх одна, на всіх і біда одна», доведеться повернутися до В. Сухомлинського.

Його, вважаємо, треба читати часто, позаяк наукові й літературні праці вченого-письменника – це настільна книга для педагогів, майбутніх учителів, учнів, батьків, пересічних громадян України. Понад те, виховну систему педагога-новатора можна поцінувати як необхідну виховну концепцію українського суспільства, що ґрунтується на гуманістичних цінностях: у такого суспільства є цілісна світоглядна система, що включає і концепцію ідеального суспільства, і ідеальної людини. Така концепція духовно-морального виховання надзвичайно потрібна сьогодні, коли Україна продовжує утверджуватися як незалежна держава, відстоює свою цілісність за умов страшної війни з російським ворогом.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Українська історико-педагогічна думка надає важливого значення аналізу творчої спадщини В. Сухомлинського, у науці започатковано цілий напрям – сухомлиністика (Сухомлинська, 2021), який репрезентують авторитетні дослідники: М. Антонєць, Л. Березівська, Л. Боднар, В. Давилова, Н. Дічек, Л. Заліток, Г. Ткаченко, О. Петренко, О. Савченко, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко та десятки інших науковців, зокрема й із закордоння. Спадщина видатного вченого й освітителя ХХ сторіччя вивчається в контексті різних педагогічних проблем, однак питання, яке розглядаємо в статті, українські автори ґрунтовно не вивчали.

Мета статті – проаналізувати концепцію духовно-морального виховання особистості у вимірі творчої спадщини В. Сухомлинського з позицій сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією зі стрижневих у педагогічній спадщині В. Сухомлинського є проблема виховання всебічно розвинутої особистості, якій учений присвятив доповідь, подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за сукупністю публікацій, що мала назву «Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості». Так, уперше в історії педагогіки радянської доби зроблено спробу представити проблему виховання всебічно розвинутої особистості у вигляді розгорнутої концепції, що ґрунтувалася на авторській педагогічній системі і знайшла практичне втілення в розвитку та досвіді Павлівської середньої школи впродовж тридцяти років. «Здійснення всебічного розвитку, – зазначав учений, – вимагає глибокого взаємопроникнення і взаємозв'язку розумового, фізичного, морального, естетичного і трудового виховання; щоб усі ці сторони виховання представляли собою єдиний процес» (Сухомлинський, 1969, с. 34). Директор із Павлівки вперше застосував системний підхід до проблеми виховання всебічно розвинутої особистості, а системоутворювальним чинником цього складного процесу виокремив моральну сферу особистості, що видається цілком обґрунтованим висновком, узгоджується з усією структурою і логікою його теоретичної концепції. Отже, серцевиною гармонійного і всебічного розвитку особистості, за думкою В. Сухомлинського, є моральне виховання, а основою моральної та організаційної єдності шкільного колективу педагога називає турботу / піклування людини про людину, відповідальність людини за людину.

В українській мові «турбота» визначається як діяльність на благо кого-небудь; турбота є основа будь-якого вчинку, дбайливе ставлення один до одного; як

гарантія духовної цілісності шкільного дитячого та вчительського колективу тощо (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2000, с. 1276). За В. Сухомлинським, турбота про інших є величезною духовною силою, яка об'єднує дітей, є для них азбукою моральності. Така зовні проста і зрозуміла категорія «турбота» як дія на благо інших можлива тоді, коли дитина здатна «співчувати людині, турбуватися про неї, пізнавати не тільки розумом, але серцем усе, що відбувається в душі іншої людини. Отже, розкриваючи методику розвитку здатності відчувати стан іншої людини, учений виводить поняття «моральність» на високий щабель його розуміння, підкреслює, що для виховання найголовнішим завданням є навчити бачити світ іншої людини, тому є всі підстави стверджувати про концепцію духовно-морального виховання особистості. Це ключове завдання духовно-морального виховання в концепції В. Сухомлинського, що полягає в турботі людини про людину, є найбільш складною для сьогоденної української школи (довоєнної та повоєнної доби), коли учні переживають втрату моральних авторитетів, багато з них почувають себе розгубленими, самотніми, чимало відчувають різні форми прояву булінгу, для багатьох школярів ані вчителі, ані батьки не є авторитетом, соціальні мережі та віртуальні «друзі» стають життєвими партнерами дітей; коли російські окупанти чинять наругу, терор над українцями, коли від жорстокості потерпає все живе на рідній землі тощо. Така ситуація дуже небезпечна. Педагог особливо сьогодні стає для здобувачів освіти моральним орієнтиром, тим, хто повинен культивувати духовно-моральні цінності, допомагати долати відчуження, озлоблення, емоційну сліпоту й глухоту, виховувати турботу людини про людину.

У такому контексті архіважливими є ключові посили В. Сухомлинського (1966; 2012; 1970; 1979 та ін.) щодо здійснення духовно-морального виховання в школі. Павлівський педагог надавав визначальну роль тому, щоб кожен вихованець був людиною з розвинутою громадянською совістю. Якщо твердження моральної ролі турботи в житті колективу викликає в деяких сучасних педагогів відторгнення як несумісне з мораллю сучасного суспільства, то обґрунтування ідейно-громадянської основи колективу потребує особливої дискусії і переосмислення з позицій сьогоденного дня. Період новітнього становлення державності України з позицій історії невеликий, але і він зазнав різні етапи формування громадянського суспільства. За сучасних умов, коли Україна 2014 року втратила Крим унаслідок анексії Росією, коли впродовж сімох років на Сході України ведуться воєнні дії з російськими найманцями, а сьогодні – ще й національно-визвольна війна проти Росії, актуалізується проблема виховання юної особистості як патріота, захисника рідної землі, для якої вартісною є ідея державності. З огляду на це на часі ідеї вченого про важливість глибоких патріотичних мотивів у серці кожного (Білавич, Дідух, Довгий, Данилів, 2021).

Усвідомлення змістовного наповнення ідей, які надихають на вчинки, проглядаємо в концепції В. Сухомлинського, зокрема у циклі бесід, які були розроблені вченим для кожного віку і у відповідних вікових дитини трудових справах. Стиисло проаналізуємо цей аспект, який поцінуємо особливо актуальним для сучасної системи духовно-морального виховання учнів, коли трудове виховання

практично повністю дистанційоване від виховного й навчального процесу дітей у школі, а також у сім'ї.

Звернімося до методики залучення дітей до таких справ на прикладі боротьби з ярами, яку практикував Павлівський директор із молодшими школярами. Спочатку першокласники виходять на прогулянку в глухий куточок степу, роблять зупинку в яру, оглядають його. Педагог звертає їхню увагу з-поміж іншого на те, якої глибини яр восени, пропонує їм прийти сюди навесні. І все, жодних примушувань, завдань, дій чи закликів. Так званий первинний огляд проблеми. Поки що діти дещо малі для трудових справ. Настає весна – і педагог знову з ними йде до яру; тепер уже головним стає спонування до хвилювання за те, що відбувається із землею. Запитання постає самовільно: що можна зробити? І відповідь знаходиться із досвіду життя в селі, з досвіду дорослих – посадити дерева. Практика садження дерев тривала кілька років, вона супроводжувала дорослішання дітей, щороку відбувався творчий пошук найкращого рішення запобіганню зсувів. Діти щороку бачили значущість своєї праці, відчували підтримку і подяку мешканців селища, отримували моральну насолоду, раділи, пишались своєю працею, яка дуже потрібна для сільської громади, довкілля, має важливе значення для природозбереження (Сухомлинський, 1979). Така праця набувала творчого характеру, наповнювалася ідеєю творити добро, чинити на благо людей. За умов повоєнної України досвід Павлівського педагога – один із засобів формування дитини як дієвого еколога, що дбає про відновлення довкілля, відродження екосистем. У цьому складному процесі важливу роль відводимо дітям та юнацтву, які повинні стати активними природолюбам на рідній землі, а також педагогам, які мають надати екологічному вихованню здобувачів освіти практико-орієнтованого напрямку, що включатиме екологічні ініціативи, які спрямовані на відновлення навколишнього середовища, природних багатств України, зруйнованих війною.

Стисло схарактеризуємо й такий аспект духовно-морального виховання школярів у концепції В. Сухомлинського, як питання соціалізації особистості, яке розв'язували в Павлівській школі всім способом життя шкільного колективу, етичними нормами стосунків між усіма його членами, турботливим ставленням до мешканців села, творчою працею в колгоспі, також шанобливим ставленням до батьків, старших, однолітків, друзів, молодших учнів, братів, сестер, ближнього загалом. У цій площині методика організації процесу соціалізації особистості як розширення життєвих кордонів учнів, дій, спрямованих на розв'язання життєвих проблем людей, незалежно від місця проживання, віку, статі, здійснювалися на основі турботи. В. Сухомлинський наводить безліч прикладів того, як формується спонування дітей до прояву співчуття, до глибокого співпереживання тим, хто опинився у важкій життєвій ситуації, допомоги ветеранам війни, стареньким людям та ін. Зовні такі добродійні справи на користь тих, хто в потребі, на радість і добро людям у Павлівші, дуже подібні до того, як здійснюються добродійні акції сьогодні в школі: збирання іграшок, книг, речей тощо для будинків дитини, для одиноких людей, дітей-сиріт, акції до свята Миколая, допомога українському війську, яке бореться

проти російських загарбників тощо. Уточнення, однак, вимагає мотивація цих учинків, ступінь душевних хвилювань і співпереживань, емпатії, катарсису, частота їх проведення тощо. Не беремося стверджувати, що в досвіді В. Сухомлинського всі діти однаково глибоко співпереживали й безкорисливо брали участь у таких благодійних справах, однак такі акції були систематичними, тривали цілорічно, входили до системи виховної роботи. Вважаємо, що цей досвід потрібно особливо актуалізувати за сучасних умов, зокрема увиразнити важливість турботи, опіки над українськими воїнами, родинами тих, хто загинув на нинішній війні, під час Революції Гідності, військових дій на сході України, особливо їхніми дітьми, а також родинами вимушено переміщених українців, вояками УПА, ветеранами праці, самотніми людьми, тими, хто перебуває на межі бідності, учителями-пенсіонерами тощо. У зв'язку з цим треба наголосити: ці проблеми ніколи не повинні залишатися поза увагою педагогів, якими б не були зовнішні обставини, адже переживання, емпатія, як зворотний бік ідейного переконання, виростає з емоційного багатства, духовного життя учнівського / студентського колективу.

Літературна творчість В. Сухомлинського (понад 1500 казок та оповідань) є важливим складником його великої педагогічної спадщини, яка становить 48 книг, 500 наукових статей. Для нашого дослідження важливими є «Духовний світ школяра», «Моральний ідеал молодого покоління», «Сто порад учителям», «Праця і моральне виховання», «Батьківська педагогіка», «Листи до сина», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Книга про любов», «Як ми виховали мужнє покоління», «Павлівська середня школа», «Серце віддаю дітям» (побачила світ 1969 року, видана 32 світовими мовами, має 55 видань) та ін. На нашу думку, літературні твори для дітей В. Сухомлинського (мініоповідання, казки) є важливим чинником духовно-морального виховання, позаяк дають відповідь на будь-яке запитання, що стосується виховання високодуховної особистості. Ми проаналізували 90 казок та оповідань педагога-письменника, які можна використовувати в навчальному процесі закладів освіти, у виховному процесі, а також у роботі з педагогами, батьками. Наводимо приклади окремих творів, у яких яскраво виражена моральна проблематика. Так, у казці «Зозулине горе» викладається непростий урок тим, хто звик мислити стереотипами, сліпо вірити громадській думці, хто не обтяжує себе увагою до живого почуття (Сухомлинський, 1991). У цій та багатьох інших казках-притчах звучить і найсокровенніша для В. Сухомлинського тема батьківської любові і любові дітей до батьків. «Якби мене запитали, що найважче в нашій роботі, я б відповів: говорити з дитиною про його батька і матір. Тут найменше невміння, помилка, неточність можуть призвести до згубних наслідків», – писав педагог у своєму «Слові до батьків» (Сухомлинський, 1970). Для розмови на цю важку і надважливу тему автор вибирав особливі стиль та мову. «Материнська любов», «Крила матері», «Легенда про матір», «Зозулине горе», «Дві матері», «Як врятувалася Ластівка» – у цих та інших казках-притчах у реальних і алегоричних образах відтворено образ самовідданої материнської любові, яка уособлює самопожертву, самозречення, глибоку свідомість своєї відповідальності за майбутнє. І сильнішої за неї немає сили на світі. Багато притч

про матерів мають драматичний сюжет, звучать трагічно, а тому потужно, катарсично впливають на юного читача.

Педагог-письменник порушує проблему зради, цинічного, споживацького ставлення дітей щодо старших. Образ сина-зрадника, введений, до прикладу, у «Легенді про материнську любов», «Мамині синочки», «Гарному і потворному», оповіданні «Собаці – собака смерть», «Людина без імені», цей образ морально огидний і естетично потворний, тому що «немає в цієї людини нічого святого за душею. Не болить її душа ні за матір, ні за землю рідну» («Людина без імені»). Ніцтість, боягузтвом, егоїзмом відрізняються вчинки розпещених у дитинстві негативних героїв казок-притч. «Серце його жило тільки своїми радіощами, жодне бажання не виходило за рамки власних задовольень. Тому він і виріс безсердечною людиною, байдужою до горя і турбот, тривог і хвилювань інших людей», – такий діагноз ставить педагог-письменник одному з героїв («Мамин синочок») (Сухомлинський, 1991). Антигерой у В. Сухомлинського завжди протиставлений відданим родині, батькам, батьківщині дочкам і синам. Моральна чистота – риса, що консолідує цих героїв.

Висновки. Задання морального виховання в концепції В. Сухомлинського з огляду на час, у якому жив і працював видатний педагог, з одного боку, об'єктивно мали ідеологічне підґрунтя: вони спрямовані на формування в школярів марксистсько-ленінських переконань, внутрішньої потреби неухильно дотримуватися радянських законів, правил соціалістичного співжиття. З іншого боку, творчі здобутки педагога, особливо літературні твори для дітей, ґрунтувалися на гуманістичних засадах – формували в учнів такі моральні принципи та почуття: гуманні стосунки; товариську взаємодопомогу; відповідальність у взаєминах між членами колективу; активну життєву позицію; працелюбність; свідоме ставлення до громадянського обов'язку; поваги до старших; єдність слова і діла. Крім того, виховували дисциплінованість, скромність, простоту, ввічливість, порядність, доброзичливість, чуйність, правдивість, чесність, вимогливість до себе і принциповість, мужність і стійкість характеру; турботу про старших, немічних, молодших; прагнення до сумлінного навчання та праці на благо суспільства; навички дотримання культури зовнішнього вигляду, спілкування, правила поведінки на вулиці, у школі, сім'ї, громадських місцях; непримиренність до алкоголю, тютюнопаління, уживання лайки, нецензурщини, жорстокого поводження з тваринами, грубого ставлення до старших, молодших, батьків та загалом людей; уміння адекватно оцінити власні поведінку та діяльність; бережливе ставлення до шкільного та громадського гайна, благ, природокористування та ін. Успішна реалізація цих завдань за умов критичного аналізу та творчого використання в новій українській школі дасть змогу виховувати моральні почуття в здобувачів освіти, формувати моральні поняття, погляди, стійкі переконання, уявлення про стійкі духовні цінності, високу моральну свідомість, потреби, почуття, навички і звички моральної поведінки в різних ділянках життєдіяльності на основі засвоєння норм і принципів

загальнолюдської моралі та християнських цінностей, що уможливить формувати високу духовність, національну свідомість, патріотизм, громадянську відповідальність, працьовитість, чесність, соціально-значущі інтереси молоді людини-патріота-громадянина України, які особливо актуалізуються за сучасних умов.

Перспективи подальших досліджень. Подальшого розгляду потребує проблема підготовки майбутніх учителів до здійснення духовно-морального виховання учнів за новітніх умов розвитку українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Білавич, Г., Дідух, І., Довгий, О., Данилів, І. (2021). Казки та оповідання Василя Сухомлинського як чинник морального виховання особистості дитини. *Молодь і ринок*. № 5–6. С. 6–11.

Великий тлумачний словник сучасної української мови. (2000) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун». 1736 с.

Сухомлинська, О. (2021). Праці сучасних українських науковців у вимірі сухомлиністики. *Нова педагогічна думка*. № 2 (106). С. 3–10.

Сухомлинський, В. (1991). *Казки Школи під голубим небом*. Київ: Радянська школа. 178 с.

Сухомлинський, В. О. (1966). Моральні заповіді дитинства і юності. Київ: Радянська школа. 232 с.

Сухомлинський, В. О. (2012). *Серце віддаю дітям*. Харків: Акта. 545 с.

Сухомлинський, В. О. (1970). Слово до батьків. *Правда*. 5 січня.

Сухомлинський, В. А. (1979). *Павлівська середня школа*. Київ. 393 с.

REFERENCES

Bilavych, H., Didukh, I., Dovhyi, O., Danyliv, I. (2021). *Kazky ta opovidannia Vasyliia Sukhomlynskoho yak chynnyk moralnoho vykhovannia osobystosti dytyny* [Tales and stories by Vasyl Sukhomlynsky as a factor in the moral education of a child's personality]. *Molod i ryнок*. № 5–6. S. 6–11. [in Ukrainian].

Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. (2000). / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun». 1736 s. [in Ukrainian].

Sukhomlynska, O. (2021). *Pratsi suchasnykh ukrain-skykh naukovtsiv u vymiri sukhomlynistyky* [Works of modern Ukrainian scientists in the dimension of Sukhomlyn studies]. *Nova pedahohichna dumka*. № 2. S. 3–10 [in Ukrainian].

Sukhomlynskyi, V. (1991). *Kazky Shkoly pid holubym nebom* [Tales of the School under the blue sky]. Kyiv: Radianska shkola. 178 s. [in Ukrainian].

Sukhomlynskyi, V. O. (1966). *Moralni zapovidi dytynstva i yunosti* [Moral precepts of childhood and adolescence]. Kyiv: Radianska shkola. 232 s. [in Ukrainian].

Sukhomlynskyi, V. O. (2012). *Sertse viddaiu ditiam* [I give my heart to children]. Kharkiv: Akta. 545 s. [in Ukrainian].

Sukhomlynskyi, V. O. (1970). *Slovo do batkiv* [A word to parents]. *Pravda*. 5 sichnia. [in Ukrainian].

Sukhomlynskyi, V. A. (1979). *Pavlyshka serednia shkola* [Pavlysh middle school]. Kyiv. 393 s. [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 27.06.2022